

Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas ir jo raštai.

(1771—1848).

Biografijinės žinios¹⁾.

Jurgis, Jono sunus, Pabrėžas (*Paabrežas*, kaip jis pats savo pavardę žemaitiškai parašęs paliko botanikos kningos titule) gimė 15 Sausio 1771 m. Pakuršyje apie Linkimus (dabartiniame Telsių pavietyje) ir tokiuo būdu, pagal gimimo vietos, buvo Šimono Daukanto kaimynas; kilęs iš Žemaitijos bajorų ženklo „Juodvarnis“ (herbu „Slepowron“). Apie jo jaunystę ir žemesniuosius mokslus žinių neturime. Augštesniuosius mokslus ėjo garsiaame Vilniaus universitete, medicinos fakultete. Kaip galima spėti, universitete mokinosi jau nebejaunu vyru budamas, nes užsiliko žinia, kad grįždamas iš Vilniaus namon į vakacijas, prityręs daug kliučių nuo Napoleono armijos (1812 m.). Tais pačiais metais, nepabaigęs gydytojo mokslo, įstojęs Varnių seminarijon.

Pasilikęs žinia, buk seminarijoj, priėjęs šv. Augustino išguldyimą apie kunigų pareigas, norėjęs apleisti dvasiskąją mokyklą, ir apie tai pasisakęs jos rektoriui; jam

¹⁾ Šios žinios apie gyvenimą ir raštus, paimtos iš „Varpo“ 1898 metų, liko patalpintos pradzioje išleistosios Amerikoje 1900 metais kningolės vardu, „Botanika, arba Taislus Augminis kun. A. Pabrėžas“. Toje kningoje ant 166 puslapių tepatilo tik pradžia (įžangā. *prajovos*) ir galas autoriaus rankraščio, apimantis 94 originalo puslapius. O kad istisas rankraštis apima 1041 pusl., *taigi 947 originalo puslapiai*, tikroji botanikos dalis išsiol da spaudos nesulaukė. Atspauستasis rankraščio galas (66 spaudos pusl.) apima „Srijų vardų augminyčių, veislinių ir skirtinių“ žemaitiškai ir latiniškai.

pasisekus perkalbėti alumną ir suturėti. Tokiuo budu Jurgis Pabrėžas, pabaigęs Varnių Seminarijos mokslą, tapo Žemaičių vyskupijos kunigu.

Turėdamas gerą iškalbą kun. Pabrėžas pagarsėjo savo gražiais pamokslais, kuriuos skelbė po visokius Žemaitijos kampūs. Budamas kamendoriumi, Dievo žodi apskatinėdamas aplankęs daug vietų, tarp kitų buvęs patekęs pas Prūsų lietuvius. Paskui prastojęs sveikata, patekęs į Kartinos miestelį (Telšių pav.), kaipo altarista. Bet neilgai trukus iš čia perėjęs į Kretingos klioštorių, kame ir įstojęs į bernardinų ordeną po Ambroziejaus vardu.

Ir klioštoriun patekęs kun. Pabrėžas neturėjo atilsio; čia bernardinai paskyrė jį mokytoju Kretingos mokyklos, buvusios tuomet po vienuolių priežiura. Kokiuose metuose tai įvyko, nežinoime, bet 1831 metais kun. Pabrėžas jau mokytojavo. Darbo čia buvo nemažai, kaip galima spėti iš mokinių skaitliaus, buvusio daugiau kaip 300 vaikų.

Kun. Pabrėžas buvo čia mokytoju visą laiką, kol valdžia neatėmė tos mokyklos nuo klioštoriaus vienuolių ir paskyrė svietiškus mokytojus (1839).

Budamas klioštoriuje kun. Pabrėžas darbavosi nevien tik mokykloje, bet sykiu turėjo nemaž darbo su augalais ir žolelėmis, kuriuos su didžiu įsimylėjimu augino klioštoriaus sode. Kasmet nuo gegužio mėnesio, važinėdamas po gimines, pažįstamus ir tolimesnes Žemaitijos, Kuršo ir Paprusio vietas, jisai rupestingai rinkinėjo *įvairias įvairiausias* žoleles ir *augymes*.

Kaip matyti iš jo raštų ir iš buvusiųjų jo rinkinio liekanų, kaiturias retas jis turėjo gavęs net iš Vilniaus botaniškojo šodo ir laikė jas arba sudžiovintais arba augino klioštoriaus daržuose. Budamas dideliu mylėtoju ir žinovu augmenų ir žolių jisai buvo parašęs daug raštų apie botaniką ir gydomasias žolių ypatybes.

Didelis botanikos rankraštis (laikomas dabar Žemaičių Seminarijos bibliotekoje) jau buvęs prirengtas spaudai, ir pinigai (1000 holandiškųjų muštinių) paskirti tam tikslui, bet pasiskubinusi mirtis (30 d. Spalio 1849 m.) padarė galą rašytojui ir mažne jo darbams; pinigai pragaišo, o rankraščiai irgi baigia nykti visur išblaškyti.

Kun. Pabrėžas palaidotas senosiuose Kretingos kapuose; ir dabar po kairei kelelio pusei, beveik pusiauškelyje einant nuo vartų į kopyčią, galima matyti apaugusį žolynais ir žolėmis kapą, ant kurio stovi nedidelis, nukaltas iš akmens kryžius su iškaltu latinišku parašu. Ant vienos pusės parašyta:

Præd. Ambrosius Pabrėž,

ant kitos gi:

15. Jan. 1771. Vixit 79 an. Obiit 30 Oct. 1849.

Tą akmeninį kryžių pastatė buvęs gvardijonas Pehkasas Rimkevičius.

Raštai.

Kunigui Pabrėžui mirus, su jo paliktais raštais pasielgta neišmintingai: sunaikinta, išdalyta, išmėtyta. Vos tik dalis rankraščių ir žolių rinkinio (herbarium) patekusi į klištoriaus kningyną; kadangi daugiausiai buvo rašyta apie gydymą, kiti raštai tekę vietiniam feldšeriui¹⁾, nuo šio pateko kitam ir tokioo budu eidami per rankas nyko.

Paduodame čia keletą žinių apie kun. Pabrėžo veikalus²⁾.

1. Žolių rinkinys, buvęs patalpintas klištoriaus kningyne be tam tikros apsaugos ir su laiku išnykęs. Kiek galima esant spręsti iš poros užsilikusiuju žolų rinkinys buvęs gražiai sutvarkytas, prie kiekvienos žolės pridėta kortelė, ant kurios buvęs pilnas užrašytas latiniškas vardas su trumpu žolės aprašymu latiniškai ar lenkiškai. Pridėta ir vietos, iškur žolė gauta.

2. *Dictionarium Botanicum latino samogitum*. Šis botanikos žodynas turįs 1400 su viršum vardų. Žodyno gale (parašytas žodynas pagal alfabeto) pridėti vardai žolių, žodyne nepaminėtų, bet tas priedas nevisas užsiliko; ar daug paskutinių lapų nuplėšta, sunku spėti. Savus

¹⁾ Spėjama, Bortkevičiui, kaip matyti iš parašo ant vieno rankraščio. *Botan.*, pušl. 7.

²⁾ Žinios paimtos iš išleistosios Amerikoje „Botanikos“; kas žinotų daugiau ir tikrosny, meldžiama melngai pranešti adresu Kun. *Saulio Kauno, Seminarja*.

nukaltus žodžius autorius vartoja tik veislėms atskirti, pavyzdžiui: *arenaria rubra* — *smilčius raudonasis*, *arenaria trinervia* — *smilčius trigislinis*. Toliau reikia pasakyti, kad rašytojo žinota kur kas daugiau žolių vardų, ne kaip tame žodyne padėta. Liekanose kitų raštų prie tų žolių paminėta po du—tris vardus, o žodyne randama tik po vieną, retai du vardu.

3. *Rankraštis* (144 pusl. įn 16°) *apie ligas be aprašyto titulo*. Šis rankraštis visas užsiliko; čia plačiai aprašyta penkjuose skyriuose padėjimai: I. Apie slogas plaučių; II. apie slogas nosės; III. apie slogas kudikių ir vaikų; IV. apie kosulį; V. apie dusulį ir slogas smaugiančiąsias. Rankraštis matyt buvęs prirengtas spaudai.

4. *Liekanos rankraščio* (4 ark.), kuriame matyt labai plačiai buvo aprašyta, kaip *gydyti kokias ligas nurodytomis žolėmis*.

5. Straipsnelis apie kraująžolę (žyvatžolę, daugdovinę didesniąją — *chalydonium maj.*)¹⁾.

6. *Parkratimus saužines*, Wilnij 1849, m. in 12°.

Tos knygos vardas įtrauktas į Zem. Sem. bibliotėkos katalogą, bet nurodytoje vietoje jos nerasta.

7. *Taislius Auguminis* (Taisyklės Augumyynys), arba Augymių sistema.

Platesnes žinias apie tą veikalą paduodame žemiau.

Ambrozėjaus Pabrėžo „Botanikos“ rankraštis.

Zemaičių seminarijos bibliolėkoje yra laikomas rankraštis veikalo apie botaniką, parašytas Kretingos vienuolio Ambrozėjaus Pabrėžo pradžioje XIX amžiaus. Veikalas apima LXI + 980 puslapių smulkaus rašto teksto ir tabelių su 229 piešiniais įvairių kningoje aprašomųjų augymių.

Savo viršais ir visa viršujine išvaizda visas veikalas yra labai panašus į didelį, storą, juosva šikšna apdarytą seną mišolą (missale Romanum).

Ištisas veikalo titulas originale yra toks:

¹⁾ Pažymėtinas po №№ 1—5 Pabrėžo raštus paduodame čia paminėjimo, patalpinto „Botanikos“ pradžioje. Shenandoh, Pa, 1900. Kur tie raštai yra laikomi, iškur paminėtos apie juos žinios, tenai nepasakyta ir iššol neteko mums sužinoti.

Zemaitiškas originalas:

Taisylos Augumynys, koremy taalpinas - augimys ligšiol raastosys teyp musosys kapp nekorius swet-zaalys sô prijungimô abladny prajowa weykala yr sôraaszima waardu paprastuuj teyp zemaityszku, kappo prusyszku, latwyszku yr waardu tayslyniu zemaityszku sô lotiunyszka par konyga Ambroziojô Paabreza, bôwôstij koznadyj yr mookitoj Kretingos mokslyniiczioj, terejoriô z. sz. t. Praczyszkaus, yszdeuts meetusy 1843.

Reiskia:

Taislius¹⁾ Auguminis, kuriame talpinas augimés ligšiol rastosio- taip musosios kapp nekurius swetimôlôsu prijungimu plačios žangos (abladnaus²⁾ prajowo veikalo ir surašymo vardu paprastuju taip zemaitišku kaip prusišku, latvišku ir vardu taisliniu (systematišku) zemaitišku su latiniškais per kunigą Ambroziejų Pabrėžą, buvusįj pamokslininką ir mokytoją Kretingos mokykloje terejorių z. s. t. Pranciškaus, išduotas metuose 1843.

Rankraščio skaitymo ir supratimo darbą žymiai palengvina ta aplinkybė, kad autorius visur griežtai prisilaiko tamtikros ortografijos; tą ortografiją (raštunę *rasztuuny*) autorius, pats sau išradęs, aiškina veikalo įžangos pradžioje (§ 3); tarp kitko ten skaitome:

„Kapp Weykala tón rasziau ne dieley Lytôôwynuku (kôryi gal sau tolyi ôz môm geresnius pyszorius atrasty) ale diel tikruuju Zemaitiu, pri kôrdio nier myszyny niejoky kalbô Lytôôwyszkos: teyp yr kalbô tykray zemaitiszko rupinamu parasziity. Zemaitiu rasztuuny tór sawa ipatingomus. ysz kôriu eze nekorius priweesic“.

Seka taisyklių išdėstymas.

Čia pat įžangoje randame pastabą apie „apsyrykymus tame weykaly wertus pataysiity“ ir autoriaus pasiteisinimą dėl pataisytinųjų klaidų įsiveržimo:

„Kol neįsigavau Taisyklių (Pravidlo) tobulų prie rašymo Augumynios ir kol neantėjau reiškių (žodzių, wyrazy — mano paaiškinimas K. Š.) privalesnių prie išguldymo iš lotiniško liežuvio į zemaitišką, padariau tame veikale nekurius apsirikimus, kuriuos čia išreiškiu dėlto, kad jei kas norētu sį raštą į spaustuvinyčią paduoti, tam išnauro perrašant prigulētu apsirikimus taip čia priedamas, kaip ir kitus apsilenkusius, pertaisyti. Tiesa, man patiam reiktu tai padaryti, bet kabindamas jau į metus 73 amžiaus mano, mataus esąs prie to nebsuderą“.

Atsiminus, kad aštonioliktam šimtmečiui baigianties autorius jau baigė trečią dešimtį savo amžiaus metų, galima vilties į jo raštus patekus nemaž botanikai brangintų žemaitiškų *reiškių*, žodžių ir vardu iš tos tolimos galdynės, kuomet žemaičių tarmė buvo liusesnė nuo kitų svetimųjų kalbų įtekmės, atskyrus lenkiškąją.

¹⁾ sistema, kaip aiškina pats autorius ant pask. XII įžangos

²⁾ abladny kitur autorius verčia lenkiškai žodžiu *obszerny*.

Minėdamas priežastis (*destis*), paraginusias inties botanikos rašymo darbo, tarp kitko autorius sako:

„Po šarinkimo įvaskios (originalė: *uvaskios*; mano nuomone žodis reikią: *žymios*, lenk. — *znacny*) augynių (*plantarium*; taip tą žodį kitur verčia autorius) daugybės, antsiskaitydamos vairiose¹⁾ kuingose sugadlyvumą tųgi augynių tad prie papuošimo daržų, langų ir altorių, tad prie gelbėjimo sveikatos žmonių ir galvijų, tad prie suderėjimo²⁾ ukininkams, amatninkams, daržyvininkams ir malioriams, vienkart minėdamas nekurių augynų ir vodijimus sveikatai žmonių ir gyvolių, dumojau sau; Oi! kaip tai but labai gerai, kad žemaičių ukininkai pažintu ben įvaskiosniasias augymes, o dar ne—abejutingai ale tikrai! tuokart galėtu sugadlyvasias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti, o vodijinėjų sergeties.

Ta taiti *destis*, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiskame liežuvyje parašyti augminyčią, kurioj galėtu kiekvienas pramokytas pažinti ir daceiti augymes apigardoje savo pašalio augančiąsias.

„Bet; arbi! kaip tai vargingas daiktas išduoti kokią veikalą tokią kalboje, kurioje nieks iš Žemaičių ligštol anie mislyte nepamishjo tame dalyke rašyti. — Čion išpuola man prisipažinti, jog įkritau į duobę, iš kurios nemieruotai trudnu buvo beisirsisti. Nes čia, norint išduoti augminyčią, reikėjo dar daugel padidinti mano žolinyčią³⁾, čia vėl išpuolė daboti, kad spasabu Taisliaus Augynių (*Systema Vegetabilium*) uujau rašomuoju parašyčiau, o tuomi spasabu norint rašyti nēr neivieno žodžio liežuvyje žemaitiskame: turėjau tad pirmiaus, visus žodžius augminyčinius žemaitiskai išguldyti...

„Reikėjo pastiekti tobulų veikalų, labiausiai lotiniškoje kalboje išduotųjų...

„Prie tų visų vargų reikėjo dar nekurių asabų rīderstvas išturėti, kaipo bučiau niekų darbo ėmęs, kurį kožnas norintysis gali aplam rasti liežuvyje lenkiskame, norint tas liežuvis povisam jau baigias mūsų zemėj. Bet vienok maž tokių neprotinų terados: tol daugiau buvo ne tiktai nepiekančių, ale dar pauginančių (paodėgynącziu) ant neiliovimos nuo pradėto darbo. Daug buvo ir tokių, kurie davinėjo pagalbas“.

Kaip rimtai autoriaus žiurėta į pradėtąjį darbą ir kaip rupestingai rinkta *daiktė* (*materia*) tam veikalui, aišku iš jo paties žodžių. Kalbėdamas (§ 2 įžangos) apie prisiruošimą, reikalingą dėl parašymo *kokio pasaulio Augminyčios*, jis rašo:

„Reikia netiktai turėti veikalus tobulus toje daiktėje (*materia*) parašytus, ale dar apkelti ir pervenzėti vairias vairiausias vietas nevien klūjmingas, bet ir kalningas, krumingas, purvingas, šaltiningas, zemdagingas, žhogmingas, vandenimis aptvinusias, pelkingas, antgalo ir pačias versmės vos koją ikehamas, o tai nevienoj parakvijoj ir pavietoj, ale kiek galint cieleme kampe savo pašalio“.

¹⁾ Žodį *vairus* autorius visur vartoja prasmėje lat. *curus*, vieton dabartimo *ivairus*.

²⁾ tą žodį kitur autorius aiškina lenkiskai žodžiu. *uzytek*.

P a s t a b a. Visose išrašose visur paliekamas išties originalo tekstas, bet ortografija vartojama dabartinė.

³⁾ turėjusia tuomet 800 augynių.

Toliau autorius išreiškia viešos padėkos žodžius visiems savo *globėjams*, nuo kurių „*daryęs daugel pagalbų*“, veikalus sau tiekdamas ir įvairias vietas lankydamas.

1. Pagalbiniai veikalai.

Pradžioje savo *Auginių rinksinos* autorius besitenkinęs lenkiškaisiais raštais kunigų Kliuko ir Jundzilo.

„Bet po sujėmimo bendrystės su *Vilniaus universiteto profesorium Jonu Wolfgangu*“, gavęs nuo jo „*dėlei geresnio prasišvietimo augminyčios moksle labai tobulą veikalą lotiniškoj kalboje, kurio praminimas*“: „*Compendium Florae Germaniae*“. *Auctore Math. Bluff et Carol Fingerung*.

Kitu du noris mažu, bet labai gražiu veikalu: *Enumeratio plantarum Volhyniae. Podoliae etc. V. S. Besser M. D.* ir *Monografia Skrzyppow* przez *Vaucher z Genewy*; tłumaczenie z francuskiego, 1826.

Tuomet autorius išvydęs reikalą įsitiekti sau veikalus, išleistus latiniška kalba „tobuliausių ir visuvėliausių rašytojų, kokiais yra (buvę): *Sprengel C.: Linnei Systema Vegetabilium*; — *Handbuch zur Erkennung etc. D. H. F. Link.* — *Species plantarum curante Dr. C. H. Persen.* — *Flora Cryptogamica Germaniae. Auctore Frid. Guil. Wallothio*“.

Link'o ir Persen'o veikalai patekę autoriui per rūpesnį kun. Gintilos, infuloto ir kanauninko asesoriaus Justice-Kolegijos, o *Florą* Wallotho įgavęs per rūpesnį Simono Daukanto ir Paulauskio.

Čia pat toliau rašo:

„Apar (*oprócz*) *priveštųjų*, buvo dar ir kitų, kurie palengvino mano vargus prie išdavimo to veikalo: iš kurių visupirmausioji buvo Jomylestatė pana Aleksandra Wolfgang, kuri iš paiginimo (pačgynyma¹⁾ šlovintiausio tutešio savo augčiaus *priveštojo*, noris man nei truputį nepažįstama ir neprašyta, vienok surinkusi ir išrašiusi vardus senų gudynių *pagomiskų dievaicijų Zemaitinių*, teikės man dovanoti, kuriais tai vardais yra pramintos nekurius veislės *augmyčių* tame veikale.

Veikalų priedime (§ 4) minėjami da šie „veikalai, iš kurių susitapnojo *Augminyčia Zemaitinė*“:

¹⁾ paraiginimo.

Friebe: Oekonomisch-technische Flora Tiefland und Kurland.

Hagen: Preussens Flora.

Plawski: Słownik wyrazów botanicznych.

2. Vietų lankymas.

„Apsiveizėjęs jau budamas prigulinčiais veikalais, pradėjau dumoti apie padidinimą žolinyčios mano, kuri miera tebibuvo, užverdama savyje aplink tikrai 800 augynių. Trokšdamas tada aną padauginti, turėjau keliauti į vairius vairiausius kampus Žemaičių. O pradėdamas nuo Kretingos pasaulio, kuriame visudaugiausiai žuvau rinkdamas augymes sviežias, potam nusidaviau į Palangą, kurią kuotankiausiai lankiau dėl daugybės augynių, niekur nematytų o ten atsirandančių. O kaip į Palangą, taip ir kitur nutapti neturėjau losnų ašvienių¹⁾ ir kur nusidaviau, niekadęs neapsiveizinėjau penu... Tadgi tuose reikaliuose“ autorius garbina tuos visus, kurie taip „iš kunigalių, kaip ir iš ponumenės, bajorų ir ukininkų visur teikės jį meilingai globti“.

„Iš Palangos leidas į Darbėnus, išten į Laukžemį, iškur dasiekiau Šventąjį Kuršo guberniją. Iš čia į Lenkumus, kur praguną gavau nukeliauti į *Rutschawą Paarupų* ir Papų Kuršo pusę. Toliau vykau į Skuodą, Mosėdį, Šates, Aleksandriją, Salantus, Sateikius, Platelius, Tirkšhus, Zagarį, kur vėleisi į prėveizėjau Kuršo parubežį. Iš Zagarės dasiekiau Zarėnus parakvojį Šakinavo ir Lauksodų pavntoj Upytos. Nusidaviau į parakvijas: Plungės, Kartinos, Garždų, Eulrijavo, Vėviržėnų, Švėksnos, Niumiesčio; iščia dasiekiau ir Prusų pusę — Drangauskone, Užė, Sūlgalį, kur nekurias augymes, labiausiai Panemumais radau įvairias. Lauku tų mano kelionių dabojau kuodidžiausiai nutapti į pakraščius ir paskardžius ezerų, upelių, upių labiausiai tų, kurios yra didžios, kaip tai Minija, Jura plustanti per Žvingus ir Pagramantų, Akmenės, tekančios Kaltinėnų parakvojį ir puolančios į Jūrą“.

Rinkdamas augymes, *žadamasias patalpinti toje Augminyčioj*, visur buvęs autorius mielai *priimdinėtas ponumenės ir kunigėlių ir ukininkų* ir gaudavęs pašalpą savo veikalo reikalams. Tarp kitų minėjamas Viežaičių ir kitų valsčių *tėvains (dziedzic) Leonardas Wolmer*.

3. „Po sutiekimo daug įvaikesnios žolinyčios turėdamas abejojumus apie nekurias augymes“, ar tikrai yra tos,

¹⁾ Orig. *losnau as wjuna*, t. y. miosavų auklų

už kurias pripažinęs, siuntinęs anas į Vilnių profesoriams Jundzilui, ir minėtajam Wolfgangui „dėl perveizėjimo ir pataisymo apsirikimų“.

Tuodu pačiu Jonylistu netiktai teikėsi pėrtaisyti mano apsiriksinas Žolinyčioje, ale po kiek sykių galybėmis sekly svetšalinių augymų (zagramezne rošny) teikėsi mane apdovanoti o J.P. Wolfgang pagabaus ir augymų išdzuvusių is apšėios savo Žolinyčios daugiau kaip 400 teikės dovanoti

Turėdamas „savo Žolinyčią jau riedlyvai“ sutaikintą. „reiškius (wyrazy) augminyčinius iš lotiniškosios į žemaitiškąją kalbą pavestus“, ėmėsi autorius iš tiesų save spausti „ant parašymo Augminyčios žemaitiškame liežuvyje, kuri, norint visados rašėsi, vienok per aštuonerius metus tiesėsi (orig. *tyisies*), kol suvisu metuosė 1843 užbaigta tepaliko.“

Kun. K. Saulys.

